

A magyar kormány földbirtok- és telepítéspolitikájának kezdetei a visszacsatolt Bácskában (1941)¹

Valastyán Balázs²

Absztrakt

A Délvidék (azon belül pedig a Bácska, Baranya és a Muravidék) 1941. áprilisi visszacsatolása Magyarországhoz magával hozta a területen végrehajtott jugoszláv intézkedések revízióját. Ez alól az 1918 után végrehajtott földbirtokreform, illetve ún. dobrovoljac telepítések sem jelentettek kivételt: a terület katonai megszállása után megkezdődött a dobrovoljacok kitelepítése, internálótáborba szállítása. Helyükre többek között bukovinai székelyeket, moldvai csángókat telepített a magyar kormányzat.

1941. július 15-én az 5280/1941 M. E. rendelet kiadásával felszámolták a jugoszláv agrárreform intézkedéseit, és megkezdődött a földigénylők összeírása. 1941. november 8-án báró Bánffy Dániel a 279000/1941 F. M. rendeletével életre hívta a Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségét, melynek székhelye Újvidék lett.

Tanulmányomban elsősorban a címben említett terület visszacsatolása után kialakult társadalmi hangulatot, a magyar kormány területre vonatkozó földbirtok- és telepítéspolitikáját kívánom bemutatni, illetve árnyalni a Vajdasági Levéltárban található Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségének iratai alapján. Ezen kívül röviden kitérnék a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség létrehozására, működésére, ügyvitelére is.

„Az áldott bácskai föld ontotta a termést...”³ – írta Török László a *Kalangya* című irodalmi folyóirat 1941. decemberi számában. 1941. április 11-én a magyar hadsereg csapatai átlépték a magyar–jugoszláv határt, ezzel visszafoglalva a trianoni békével Magyarországtól elcsatolt Délvidék egy részét. A magyar és a nemzetközi történetírásban egyaránt a jól kutatott témák közé sorolható a Délvidék visszacsatolása Magyarországhoz: tanulmányok és monográfiák sora foglalkozik a trianoni békével elcsatolt, majd 1941 áprilisában visszafoglalt területeken végrehajtott katonai akciókkal, az események diplomáciai hátterével, illetve a terület társadalmi és gazdasági reintegrációjával. A hazai monográfiák közül kiemelendő A. Sajti Enikő két munkája. (A. Sajti Enikő: *Délvidék, 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Kossuth Könyvkiadó, 1987.; A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.) Az Délvidéken végrehajtott katonai eseményekre vonatkozóan Dombrády Lóránd munkájának megfelelő részei, valamint Horváth Csaba és Lengyel Ferenc munkája említendő meg.⁴ A *Limes* című folyóirat 2009/2-es, tematikus száma több, a témával foglalkozó tanulmányt tartalmaz. (Demeter Gábor – Radics Zsolt: *A Délvidék gazdasági-társadalmi visszaállítása [1941–1944]*. 33–63.; A. Sajti Enikő: *A magyar állam berendezkedése a Délvidéken 1941–1944*. 63–83.; Pihurik Judit: *Magyarok és szerbek a Délvidéken, 1941–1944*. 83–103.)

A nemzetközi szakirodalomból Alexander Kasaš, Jozo Tomasevich és John R. Lampe munkáit emelném ki. (Aleksandar Kasaš: *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. Novi Sad, 1996.; Jozo Tomasevich: *War and Revoltion in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks*. Stanford University Press, Stanford, 1975.; John R. Lampe: *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*. Cambridge University Press, 2000.)

A földhöz, házhelyhez juttatások, a volt birtokosok igényeinek kielégítése, illetve maga a földreform a magyar szakirodalomban eddig háttérbe szorult, pedig az időszak egyik lényeges társadalmi kérdése volt.⁵

Elsődleges forrásaimat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (továbbiakban: MNL OL) található Földművelésügyi Minisztérium 1941 és 1944 között keletkezett általános iratai képezték. (Levéltári jelzet: MNL OL FM K184 6447, 6925, 6927 és 7338. csomók).

A visszacsatolt Délvidék közigazgatási határainak kijelölésére, valamint az internáltakra vonatkozó iratokat a Belügyminisztérium általános iratai között kutattam. (Levéltári jelzet: MNL OL BM K150 Általános Iratok 2839, 4030. csomók.) A bevonulás eseményeit illetően a propagandaszázad jelentéseit használtam fel. (Levéltári jelzet: MNL OL K428 MTI Könyvotomos – Napi tudósítások 1941. április)

A társadalmi hangulat megragadására a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárának büntetőperes iratai közül a kormányzósértési, illetve a magyar

állam és nemzet elleni tevékenység dokumentumait használtam fel. Ezen iratok a propagandaszázad „nemzetiszínű” jelentéseinek ellenpólusát képezik.

Az 1941. november 10-én életre hívott Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai közül a Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltárában mindössze egy doboznyi anyag található (Levéltári jelzet: MNL OL FM K202 A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség Iratai – Vegyes, számnélküli iratok), a Kirendeltség többi irata a Vajdasági Levéltárban található, Újvidéken. (Levéltári jelzet: Arhiv Vojvodine [a továbbiakban: AV] F150, Madjarsko Kraljevsko Ministarstvo Poljoprivrede – Ispostava Za Agrarnu Politiku – Novi Sad [A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai, Újvidék [1941–1944], 54, 55, 56, 59. dobozok])

Tanulmányomban elsősorban levéltári források alapján kívánom a téma ilyen irányú kérdéseit tárgyalni. Mielőtt rátérnék a források elemzésére, röviden a történeti kereteket kívánom felvázolni. 1941. április 11-én a magyar honvédség csapatai Horthy Miklós⁶ hadparancsára átlépték a magyar–jugoszláv határt.

A királyi Jugoszlávia ekkor már április 6-a óta harcban állt a náci Németországgal⁷, így ellenállása minimális volt – kisebb tűzharcok kialakultak ugyan, nagyobb összecsapásra csak Petrőcnél (Bački Petrovac) került sor.⁸

A honvédség propagandaszázadának írnokai igyekeztek a legapróbb momentumot is felhasználni a magyar katonaság rátermettségének bizonyítására, így az időjárás viszontagságai is felsorakoztak az ellenséges elemek között: „*az égbolton áprilisi tréfát játszik a természet: az egyik percben kerek arccal, vidáman nevet a tavaszi nap, másikkban pedig fekete felhőfoslányok rohannak végig az égbolton és fergeteges havazás tódul belőlük a földekre*”⁹ Ilyen időben „*a szekerek is agyig süppednek a sárba (...) kórusban cuppog benne a bakák bakancsa s a lovak is csak nehezen birkóznak vele*”¹⁰ Ennek ellenére „*a magyar katonát szereti a magyar föld: elrejt minden elől, ami árthatna neki*”¹¹

Tényleges tűzharcra a városokban került sor: a csetnikek¹² ellenállása súlyos teherként nehezedett a bevonuló magyar hadseregére, és beárnyékolta a magyar ajkú lakosság „hazatérés” felett érzett örömét.¹³ Annak ellenére, hogy ezek a lövöldözések rejtettek veszélyt magukban, a magyar katonai vezetők túldimenzionálták a támadások mértékét.¹⁴

A bevonulás után közvetlenül bevezették az ún. szükségszerű katonai közigazgatást, április 17-től a rendszeres katonai közigazgatást, majd augusztus 15-től a polgári közigazgatást.

A jugoszláv-éra átmenetiségének hangsúlyozása, a Trianont követő időszak jugoszláv intézkedéseinek revíziója volt a célja a magyar kormánynak kezdettől fogva – ennek keretein belül semmissé tették a vármegyei rendszerben beállt változásokat, minek eredményeképp az 1918 előtti állapotok álltak vissza.¹⁵

A revízió alól nem mentesülhetett a két világháború közötti időszak jugoszláv kormányainak telepítés-, földbirtok-politikája sem.

A jugoszláv agrárreform végrehajtásának megkezdésére már 1919-ben – tehát a trianoni béke¹⁶ megkötése előtt – sor került, és kettős célkitűzése volt: egyrészt Szerbia háborús veszteségeit csökkenteni, újjáépítését finanszírozni, másrészt pedig a gazdasági élet irányítását a szláv – elsősorban szerb – lakosság kezébe adni, tehát nacionalizálni.¹⁷ Ennek okán a nem szláv igényjogosultakat eleve kizárták a földosztásból, így magyarok sem kaptak birtokokat¹⁸, valamint a nagybirtokosok kezén lévő területeket az állam vette kezelésbe.¹⁹

Ennek során – amint A. Sajti Enikő rámutat munkájában – a 369 birtok közül 310 volt külföldi állampolgár kezében, ezek közül is 126 magyar származású nagybirtokos volt.²⁰

A juttatott birtokokból a jugoszláv telepesek (dobrovoljácok²¹) átlag 8 holdat kaptak, emellett pedig adómentesség, adókedvezmények illették meg őket, valamint a földjük megműveléséhez szükséges eszközöket biztosított nekik az állam.²² A Bácskába egyes adatok szerint 6175 – más adatok szerint 6912 – családot telepítettek le 53 465 kat. hold területre, javarészt a határ mentén. Ennek háttérében nemzetpolitikai célok álltak: csak megbízható személyek kaphattak birtokot ezen a vidéken.²³ A jugoszláv agrárreform végeredményben a délvidéki magyar társadalom gyengülését hozta magával, ugyanis egy részüket kiutasították az országból, más részük pedig önként vándorolt Nyugatra a jobb megélhetés reményében.²⁴

Ilyen előzményekkel indult meg 1941 áprilisa után a jugoszláv agrárreform revíziója, melynek első lépése a dobrovoljácok kitelepítése volt. Minden olyan személyt, aki 1918. október 31-e után települt a Délvidékre, illetve politikailag megbízhatatlannak vélték, kiutasították az országból – vagy átdozták őket Horvátországba, vagy pedig internálótáborba²⁵ vitték őket.²⁶ Közülük sokakat mezőgazdasági munkára „kiadták” Magyarország különböző gazdasági területeire, de „...a munkára való kihelyezés csakis nem szláv nemzetiségű családhoz engedélyezhető”.²⁷ Legnagyobb részük kénytelen volt a háború végéig az internálótáborban megvárni.²⁸

A kitelepítettek helyére bukovinai székelyeket²⁹, hősi halottak rokonait, vitézeket, illetve moldvai csángókat telepítettek 1941 májusától kezdődően. A helyi magyar lakosság körében „nyomott és elkeseredett” volt a hangulat, mivel ezen intézkedés alapján nem látják biztosítottnak a saját igényeik kielégítését földbirtok-politikai szempontból. Ahogy Mátéfalvy Elek, a Birtokpolitikai Kirendeltség ideiglenes vezetője 1941. június 18-i jelentésében írja: „Az itt élő magyarság az uralomváltozással kapcsolatban azt remélte, hogy az ő életérdekei is azonnal a magyar állami gépezet megindulásakor figyelembe vétetnek”.³⁰ Véleménye szerint a Kirendeltség igyekszik majd a helyi földigénylők kéréseit is kielégíteni, melyre annál inkább is szükség van, „mert nem közömbös, hogy az őslakoságnak ez a rétege a magyar kormányhatalom

szociális gondoskodásáról milyen benyomásokat szerez az első időszakban (...) nem elhanyagolandó kérdés, hogy itt a jövőben egy elégedetlen és a szélsőséges politikai irányzatokra hajlamos, vagy pedig megelégedett és jogaiban magát sértve nem érzett magyarsággal kell számolnunk”.³¹

1941. július 17-én lépett életbe a két nappal korábbi minisztertanácsi ülésen elfogadott 5280/1941 M. E. rendelet, mely a „visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról szól”.³²

Ennek alapján a jugoszláv földreform juttatási részét hatályon kívül helyezték, megváltási részét azonban érvényben hagyták, illetve hozzátették: a „jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított ingatlanok – tekintet nélkül arra, hogy időközben kinek a tulajdonába kerültek (!) – a magyar államra szállanak át...”³³ A rendeltben kitértek a juttatandók sorrendjére, illetve a juttatható földterület mértékére is.

A juttatás nem volt ingyenes, mivel „a juttatott ingatlan vételára fejében a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után 40 pengőt kell fizetni” a juttatottaknak.³⁴

Mielőtt az egyes esetekre rátérnénk, utalnom kell arra, hogy a délvidéki földbirtok-politikai ügyek vitelére hivatott szerv a bevezetőben már említett ún. Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség volt. A Kirendeltséget báró Bánffy Dániel 1941. november 8-án kiadott 279000/1941 F. M. rendeletével³⁵ hívta életre, Újvidék székhellyel. Működését 1941. november 10-én³⁶ kezdte meg, a kirendeltség hatásköre a visszafoglalt délvidéki területekre terjedt ki, valamint a szervezeten keresztül intézte a földművelésügyi miniszter a fentebb már említett 5280/1941 M. E. rendelet, illetve az 1939. IV. törvénycikk végrehajtását is. A kirendeltség ügykörébe tartozott a telepés községek létesítése, a mezőgazdasági ingatlanok elidegenítésének, bérbeadásának ellenőrzése, a birtokszerzők gazdálkodásának ellenőrzése, felügyelete, illetve földbirtokpolitikai adatok gyűjtése és feldolgozása.³⁷ Vezetője vitéz Vas Elek lett.

A Kirendeltség beosztása az alábbiak szerint alakult: az első osztály alá tartoztak az ún. általános földbirtok-politikai és telepítési ügyek, illetve a visszafoglalt területre vonatkozó jogszabályok előkészítése, telepés községek létesítésének ügyei, telepések kiválasztása, a telepítési alap ügyei, a Kirendeltségi személyi és dologi ügyei, földbirtok-politikai adatok gyűjtése, feldolgozása, a birtokszerzők gazdálkodásának irányítása, ellenőrzése. Az osztályvezető dr. Kovács László lett.³⁸

A második osztály hatáskörébe a „jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított és az állam tulajdonába szállott ingatlanok felhasználásával kapcsolatos összes ügyek” tartoztak, így például a kisajátítást szenvedettek és a kiemelt kártalanítása, a gazdátlanul maradt ingóságok őrizetbe vétele. Az osztály vezetőjének dr. Szabó Istvánt nevezték ki.³⁹

A harmadik osztály ügyköre a „jugoszláv földbirtok-politikai jogszabályok alapján kisajátított, és az államra szállott ingatlanok műszaki felvételére” korlátozódott, így a telepés községek helyeinek műszaki kijelölése, az építkezések műszaki irányítása, birtokpolitikai adatok ábrázolása volt a feladata. Ennek az osztálynak a vezetője vitéz Sima Gábor volt.⁴⁰ 1944. július 21-én az első és a második osztály ügykörét összevonták, vezetője dr. Szabó István lett, az addigi harmadik ügyosztály pedig második ügyosztályá lépett előre, vezetője továbbra is vitéz Sima Gábor maradt.⁴¹

Mint az előzőekben utaltam rá, a volt nagybirtokosok földjeinek egy részét a jugoszláv állam kisajátította. A déli területek visszacsatolásával megindult a volt birtokosok részéről a jogtalannak vélt kisajátítások felülvizsgálatának követelése. A jugoszláv agrárreform során összesen 110 684 hektárnyi olyan területet osztottak ki, melyek azt megelőzően magyar optánsok és jugoszláv állampolgárrá lett magyarok tulajdonában voltak. Ez az összes kiosztott földnek a 4,4%-a volt.⁴² Egy 1938-ban készített felmérés alapján a Vajdaságban az összesen megművelt földekből 14,13% volt magyar kézen.⁴³

Mint utaltam rá, az 5280/1941 M. E. rendelet érvényben hagyta a jugoszláv időszak agrárreformjának megváltási részét, mely a volt birtokosok körében elégedetlenséget szült, csalódással töltötte el őket?

Ennek adott hangot Fernbach Bálint, melyet a földművelésügyi miniszternek juttatott el a volt délvidéki birtokosok 1941. augusztus 18-i, budapesti értekezlete után.⁴⁴ „...recompenzációt 20 év szenvedéséért nem kaphatunk, hiszen ezt a szenvedést elviselni fajtánk iránt tartozó kötelességünk volt” – írja – azonban a két világháború közötti időszak magyar politikája folyamatosan a jugoszláv reformok jogtípró voltát hangsúlyozta, így „mély megdöbbenéssel töltötte el (...) azokat, akikkel szemben a Jugoszláv földbirtokpolitikai intézkedések az idegen uralom alatt érvényesültek, a m. kir. Kormány 1941. július hó 15-én 5280/1941 M. E. számú rendelete”.⁴⁵ Az értekezlet egyik javaslata alapján „a volt tulajdonos(ok), vagy jogutódai a Jugoszláv birtokpolitikai törvényekben meghatározott legkisebb meghagyandó földterület /300 hektár/ birtokába visszahelyezendők” volnának⁴⁶, illetve javasolnák a visszacsatolt délvidéki területre egy, az 1440/1941 M. E. rendelethez hasonló intézkedés kiadását.⁴⁷

Az alábbiakban utalnék néhány konkrét esetre, melyek során a volt birtokos kérvényezte a saját, vagy családja tulajdonában volt föld visszajuttatását. Egy 1941-es kimutatás alapján rekonstruálhatjuk néhány földbirtokos igénylését volt birtokait illetően. A kimutatás írója megemlíti, hogy „a jugoszláv hatóságok a kimutatásban nem szereplő kisajátítást szenvedettekkel szemben is általában méltánytalanul jártak el, különösen pedig akkor, ha a kisajátítást szenvedett tulajdonos magyar volt”.⁴⁸ A táblázatban olyan nevek szerepelnek, mint például Falcione Anna, Kárász Imre és Miklós, Vojnits István, a Lebach család tagjai, illetve bonyhádi

Perczel Béla, valamint ezek zombori, horgosi, bajsai, szabadkai birtokainak nagysága, illetve a kisajátított területek mérete holdban kifejezve.

Az említett bonyhádi Perczel Béla⁴⁹ 1941. május 31-én beadvánnyal fordult báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszterhez.

Ebből kitűnik, hogy a Bonyhád-Perczel családnak Szabadka határában található birtokából a feljebb már említett székely telepítés céljára használtak fel 812 kat. hold földet. Kéri, hogy ezt a juttatást vizsgálja felül a miniszter, illetve a birtok egy negyed részét adják vissza részére, amennyiben ez nem lehetséges, akkor más területen történjen meg a kárpótlás. Indoklásában megemlíti, hogy a birtokot még 1914-ben, teljesen szabályos keretek között örökölte, és a tulajdonát „képezte mindaddig, míg a megszálló szerbek azt minden nemzetközi és magánjogi szabály legflagrantsabb lábbal tiprásával” el nem vették tőle.⁵⁰

Véleménye szerint a terület visszacsatolásával a területre vonatkozó tulajdonjoga „feléledt”, mert a dobrovoljácokat a földjéről kitelepítették, így más kezébe nem is kerülhet a birtok. Ha a birtokát elvonnák tőle – melynek értéke becslése szerint 2,5 millió Pengő – olyan mértékű kár érné, melyet nem tudna az állam semmilyen módon sem kárpótolni.⁵¹

Erre pedig – mint írja – azért is jó esély mutatkozik, mert a területre a jugoszláv kormányzat telepéseket költöztetett, és így az telepítési célokra ideális lett a magyar kormány számára is.

Vele szemben a szerbek érzése szerint még igazságtalanabban jártak el, amennyiben a „magyarellenes éllel végrehajtott földbirtok-reform során magyar földbirtokosoknak is meghagytak bizonyos, 100-tól 521 kat. holdig terjedő maximumokat /sőt kivételes esetekben ezen túlmenően még 200 hold ún. szupermaximumot is/, tőlem az utolsó négyzetöglig mindent elvettek...”⁵² Mivel a szerbektől sem kártalanítást, sem haszonbért nem kapott, így a Nemzetközi Vegyes Döntőbizottsághoz fordult ügyével: az 1932. szeptember 30-i, párizsi ítélet alapján a kamatokkal együtt 2 386 921 Pengő illette meg, melyet azonban csak részben teljesített a bázeli székhelyű Nemzetközi Fizetések Bankja.⁵³

Hasonló a véleménye a magyar állam tevékenységéről, mint az előzőekben idézett Fernbach Bálintnak: a magyar kormány „a szerbek által teremtett ezen igazságtalan helyzetet használja fel (...) hogy ezen az alapon rendeztessenek a földbirtokkérdések, és ezzel a szerbek által elkövetett igazságtalanságokat a magyar állam mintegy legalizálja...”⁵⁴

A feljebb említett kimutatás alapján az alábbi képet rekonstruálhatjuk: Perczel Béla 1124 kat. hold nagyságú szabadkai birtokából a jugoszláv kormány 812 kat. holdat kisajátított, mely 1941 áprilisa után a magyar kormány kezelésébe került – és székelyeket telepítettek le erre a területre.

A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség 300 kat. hold, a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács 211 kat. hold földterület visszajuttatását javasolta Perczel Béla javára, melyre azonban a háború végéig nem került sor.⁵⁵

Bezdán József 1941. augusztus 13-án juttatta el földhöz juttatási kérvényét Bánffy Dánielhez, melyben egy lehetséges bácsgyulafalvi telepítés iránt érdeklődik. Mint utal rá, azért ezt a területet részesíti előnyben, mert „1920-ban a szerbek kényszerítettek arra, hogy elhagyjuk szülőfalunkat, Bácsgyulafalvát”.⁵⁶

Mivel ebben az időszakban a pénz értéke jelentősen inflálódott, Bezdán édesapja tönkrement, „ezért kerültem én később az iparművészeti pályára” – írja.⁵⁷ Bezdán ezután felsorolja főbb érdemeit, melyek közül kiemeli, hogy Horthy Miklósról készült „104. portrémat most július 27-én nagyszabású ünnepélyes keretek között leplezték le Szabadkán abból az alkalomból, hogy a Főméltóságú Úr személyesen is bevonult Szabadkára”.⁵⁸ Kérésének hátterében betegsége, illetve az áll, hogy idős korára vissza szeretne térni szülőföldjére, valamint gyermekei számára szeretné biztosítani a jövőt egy biztos földalappal. Kérélmét a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség 1943. február 6-án (!) az alábbi indokokkal elutasította: „...kérvényező nem tekinthető (...) az 5280/1941 M. E. rendelet 4.§-a értelmében elsősorban kielégítendő juttatási alanyának, másfelől pedig, mivel a helybéli földműves foglalkozású őslakosság földigényének kielégítésére sem áll elegendő terület rendelkezésre”.⁵⁹

Vermes Gyulának és családjának 1918 után Szabadka „Csikéria” elnevezésű területén mintegy 1000 kat. hold kiterjedésű birtoka volt. Még a jugoszláv agrárreform 1919-es életbelépése előtt eladott 218 kat. holdat, a maradék területből 565 kat. holdat sajátított ki a jugoszláv állam. A megmaradt 217 kat. holdat állami engedéllyel Deszk község környéki, „mintegy 360 darabban szétszórt, szikes, vizenyős, gyenge minőségű és részben megművelhetetlen” területre cserélte.⁶⁰ A csere után még dobrovoljacok részére is sajátítottak ki tőle földeket, így végül 36 kat. hold maradt mindössze a kezén. Az impériumváltás után a magyar kormányhoz fordult földjeinek visszaszerzése érdekében.

Erre azonban nem került sor, mivel „valójában Vermes Gyulától összesen csak 174 kat. holdat sajátított ki a jugoszláv kormány, a többi ingatlanát eladta, illetőleg elcserélte. Az nem vitás – folytatódik a tájékoztató – hogy Vermes Gyulát a jugoszláv földreform során méltánytalanság érte, de hasonló méltánytalanságot majdnem minden kisajátítottnál megállapíthatunk.”⁶¹

Végül megállapítja a tájékoztató írója, hogy Vermes a többi károsulthoz képest kisebb károsodást szenvedett el, melyet „módjában van reparáltatni a 2810/1942 M. E. rendelet alapján”.⁶² A földbirtokok visszajuttatását nem teljesítik, csereingatlan juttatása szóba jöhet, azonban „a birtokbaadást kedvező elintézés esetén is a többi hasonló természetű visszajuttatással és a kisemberek földhöz juttatásával együtt kell végrehajtanunk, mert az esetleges kivételes eljárás az érdekeltek körében nem kívánatos izgalmat kelthetne”.⁶³

A magyar hadsereg Bácskába történő bevonulása több esetben is csalódással töltötte el a helyi német ajkú lakosságot⁶⁴, mely elégedetlenségének rendszerint hangot is adott.⁶⁵ Az ún. kormányzósértési és magyar nemzet megbecsülése elleni tevékenységgel foglalkozó perek iratai őrizték meg ezeket a véleményeket. Ezen esetek során a magyar hadsereget, a magyar nemzetet, vagy pedig Horthy Miklós kormányzót illették dehonesztáló kifejezésekkel.⁶⁶

Bauer István, csávolyi német kisbirtokos például a német hadsereg magyar hadsereggel szembeni felkészültségét dicsőítette. Perirata szerint így fogalmazott: a magyar honvédek „*senkik, bevándorolt vackok, ha a németek nem lettek volna a Délvidéken mind ott döglöttek volna meg*”.⁶⁷

Forrásaink megőrizték egy kilenc éves német kislány véleményét is. 1941. június 21-én a 9 éves Werner Krisztina Újszivácon (Sivac) azt mondta, hogy „*...ide Horthy ne jöjjön, mert mi németek vagyunk*”.⁶⁸ Az őrszállási (Stanišić) Lang József 1941. május 18-án, egy kocsmai beszélgetés során – bízva a németek bevonulásában – Horthyra utalva azt mondta, hogy „*úgyis ki lesz innen téve*”.⁶⁹ Majd pedig elkeseredetten állapította meg, hogy „*a szerbek rosszak voltak s a magyarok még rosszabbak, (...) nem ezeket vártuk*”⁷⁰ – utalva a német kisebbség azon várakozására, hogy szeretnék, ha a terület német fennhatóság alá kerülne.

Schustertisch István esete mutatja, hogy földbirtok-politikai téren nem tettek kivételt a német származású lakossággal sem. Schustertisch a német hadseregben mint Sonderführer tevékenykedett. 1927-ben 3 kat. hold földet kapott a jugoszláv államtól, melynek részletfizetési kötelezettségeit a jugoszláv időszak alatt rendszeresen be is tartotta.

1941. április 15-e után azonban az „*agráringatlan után adót nem fizetett és egyéb szolgáltatásokat sem teljesített, sőt (...) az ingatlan sorsa iránt egyáltalában nem érdeklődött*”.⁷¹ Az ingatlant a magyar állam a fentebb már idézett 5280/1941 M. E. rendelet alapján foglalta le.

Ezért a német követség kérését, miszerint „*a szóban lévő agráringatlan Schustertisch részére visszaadassék, nem áll módomban teljesíteni*” – írja a Délvidéki Földbirtok-politikai Kirendeltség gazdasági főfelügyelője.⁷² Felhívja azonban a követség figyelmét arra, hogy Schustertischnek lehetősége van kártérítésért folyamodni.⁷³

Bizonyos esetekben szerbek is fordultak a magyar hatóságokhoz kártérítés, földvisszaigénylés ügyével. Ilyen volt például Belgrád volt főpolgármesterének, Jevrem Tomić-nak⁷⁴ az ügye. Bolla Lajos belgrádi főkonzul – mivel „*folyamodó a magyar–jugoszláv közeledés egyik előharcosa volt*”⁷⁵, valamint „*budapesti hivatalos látogatása alkalmával Kormányzó Úr Ó Főméltósága kihallgatáson fogadta, és a Magyar Érdemrend nagykeresztjével tüntette ki*”⁷⁶ – Tomić beadványát támogatta, melyben 2 kat. hold, nem agrárjellegű földjének visszaigényléséért folyamodott.

Az előzőekben említett érdemek ellenére a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács a kérvényt 1941. december 12-én elutasította, arra hivatkozva, hogy „az 5280/1941. M. E. rendelet értelmében (...) ingatlanával, miután agrár eredetű, a magyar államra szállott (...) a birtok visszaadásáról szó nem lehet, mert az ellenkezik az 5280/1941. M. E. rendelet előírásával”.⁷⁷

Tanulmányomban elsősorban levéltári forrásokon keresztül kívántam a magyar kormány kezdeti földbirtok- és telepítéspolitikai intézkedéseit bemutatni. Mint láthattuk, ezek az intézkedések nem minden esetben töltötték el meglepéssel a volt tulajdonosokat, kárpótlást igénylőket, illetve a helyi földnélküli lakosságot. Mivel a Vajdasági Levéltárban őrzött anyag feltárása, feldolgozása várat magára, így a kép további árnyalásához további kutatások elengedhetetlenek.

Jegyzetek

- ¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
- ² A szerző történész, PhD hallgató (Szegedi Tudományegyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskola)
- ³ Török László: *A magyarság szociális helyzete a Bácskában*. Kalangya, X. évf. (1941. december) 4. sz. 209. (a továbbiakban: Török 1941.)
- ⁴ Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Budapest, 1986. 188–214., illetve Horváth Csaba – Lengyel Ferenc: *A délvidéki hadművelet*. Debrecen, 2003.
- ⁵ A témában Lőrinc Péter Harcban a földért című munkája említhető meg. Lőrinc Péter: *Harcban a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája, 1941–1944*. Budapest, 1977.
- ⁶ Nagybányai vitéz Horthy Miklós (1868–1957): tengerésztiszt, Ferenc József szárnysegéde, 1920. március 1-től 1944. október 16-ig Magyarország kormányzója.
- ⁷ 1941. március 26-án Jugoszlávia csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, azonban másnapra virradó éjjel Belgrádban katonatisztek államcsínyet hajtottak végre. Hitler ezen a napon adta ki a Görögország elleni támadási terv módosítására vonatkozó utasítását, melyben Jugoszlávia lerohanás is szerepelt már. Forrás: A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947*. Budapest, 2004. 153. (a továbbiakban: A. Sajti 2004.)
- ⁸ A. Sajti 2004. 157.
- ⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K428 a) sorozat, MTI Könyvnyomatos – Napi tudósítások (1920–1944), 1941. április 13.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Csetnik: a szerb četa szóból származik, csapatot jelent. Az általam tárgyalt időszakban a Draža Mihailović vezette angolbarát politikai körökre használjuk a terminológiát.
- ¹³ A délvidéki bevonulás társadalmi hangulatára vonatkozóan lásd: Valastyán Balázs: „Vártunk, jöttetek! Éljenek a magyar honvédek!” – „Elmentek a barbárok, és bejöttek a tatárok...” *Társadalmi hangulat és a Délvidék visszacsatolása*. Limes, XXIII. évf. 85. sz. 15–25.
- ¹⁴ Kádár Gyula így emlékezett vissza a lövöldözésre: „A jugoszláv »csetnik«-szervezet kb. 45-50 fiatal hátrahagyott a városban. Ezek fegyverrel és lőszerrel ellátva padlásokon bújtak meg. A sötétség beálltával lövöldözni kezdtek

- járó-kelő katonákra, de inkább a levegőbe. Ettől a mi alakulatainknál pánik keletkezett. A saját legénység – nyilván már alkoholhoz is hozzájutva – ugyancsak vaktába lött. A szakasz- és századparancsnokok vagy nem voltak a körleteikben, vagy éppen olyan hitványan meghúzódtak, mint a hadtestparancsnokság, és semmit nem tettek a lövöldözés beszüntetésére. A cél nélkül leadott lövések a város másik végén csapódtak be, az ott elhelyezett legénység »abból az irányból lőnek a csetnikék«-alapon ugyancsak vaktában lövöldözni kezdett. Fegyelmezett és jó parancsnokok kezében levő csapatokkal szemben az egész »csetniktámadás« jelentéktelen semmiség lett volna, és önmagától megszűnik.” Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. I. kötet. Budapest, 1978. 369–371.
- ¹⁶ Bács-Bodrog vármegye központja Zombor lett, Szabadka és Újvidék kiemelt státuszát visszakapta. Forrás: MNL OL, Belügyminisztérium Iratai, Általános iratok, K150, I. kútfő, 31. tétel/ b., 2839. csomó, 368–370.
- ¹⁶ A trianoni békedöntéssel Magyarországtól 1920. június 4-én elcsatolták a Bácskát, a Bánát egy részét, a baranyai háromszöget, a Muraközt és a Murán túli területeket (20 551 km²). 1941 áprilisában ebből a területből 11 475 km² került vissza Magyarországhoz.
- ¹⁷ A. Sajti 2004. 136–137.
- ¹⁸ A Kalangya című irodalmi folyóirat 1941 decemberi számában Török László így fogalmaz: a magyar lakosság „...eltekintve egyes kivételes esetektől, még házhely céljára sem kapott telket”. Török 1941. 210.
- ¹⁹ A. Sajti 2004. 138–140.; A. Sajti: *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged, 2010. 50–51. (a továbbiakban: A. Sajti 2010.)
- ²⁰ Uo. Például Széchenyi Mária, Đunderški Rudolf, horgosi Kárász család stb.
- ²¹ A háborús önkénteseket Szerbiából, Crna Gorából és Boszniából telepítették erre a területre.
- ²² A. Sajti 2004. 138., valamint Bíró László: *A jugoszláv állam, 1918–1939*. Budapest, 2010. 207–228.
- ²³ A. Sajti 2004. 140.
- ²⁴ A jugoszláv intézkedések a „korábbi életszintjének feladására, sőt a létminimum alá süllyesztésére, kivándorlásra, egykézésre kényszerítette a széles magyar néprétegeket”. Török 1941. 210.
- ²⁵ Internálótábor működött Sárváron, Szabadkán, Újvidéken. Damjanovné Zimmer Sarolta visszaemlékezésének egy rövid epizódja betekintést enged az internáltak életébe. Damjanov Jadranka: *Így éltünk Szabadkán. Damjanovné Zimmer Sarolta emlékiratai*. Bookmaker Kiadó, Budapest, 2003. 428.
- ²⁶ A dobrovoljácokról részletes kimutatást is készítettek a magyar hatóságok a bevonulás után. A például 1941. május 12-én Ópalánkán (Stara Palanka, ma Palanka) kelt kimutatásban az alábbi kategóriák szerepelnek: a személy neve, házszáma, a ház tulajdonosa (ez több esetben is eltér a megadott személy nevéől), a terület helyrajzi száma, a terület nagysága, az épületek jellege, illetve egy megjegyzés rovat. A kimutatás szerint a településen 66 dobrovoljac családot tartottak nyilván. Forrás: MNL OL FM K184 6926. csomó-137. tétel-588361
- ²⁷ Forrás: MNL OL K150, Belügyminisztérium, Általános iratok, 4030. csomó, 17. tétel 3–9.
- ²⁸ A. Sajti 2010. 94.
- ²⁹ A bukovinai székelyek bácskai telepítésére vonatkozóan: A. Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában: 1941*. Budapest, 1984.; Merk Zsuzsa: *Bukovinai székelyek a Délvidéken (1941–1944)*. In: Migráció és település a Duna-Tisza közén. II. 1997.; Vincze Gábor: „Bukovinai magyarok. Mind egy szálig hazahozni őket!” *Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába?* In: Visszatér a Délvidék, 1941. Budapest, 2011.; Vincze Gábor: *A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944)*. ProMinoritate, 2001/ősz; Németh Kálmán: *Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágó magyarok verőfényes Golgotája*. Bácsjózseffalva, 1943.
- ³⁰ Arhiv Vojvodine (továbbiakban AV) F150, Madjarsko Kraljevsko Ministarstvo Poljoprivrede – Ispostava Za Agrarnu Politiku – Novi Sad (A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai, Újvidék) (1941–1944) jelzet: F150-2-38/1942 56. doboz
- ³¹ AV F150-2-38/1942 56. d.
- ³² MNL OL K428 a) Könyvnyomat, Napi hírek – Napi tudósítások (1920–1944), 1941. július 16. *A magyar királyi minisztérium 1941. évi 5280. M. E. rendelete a visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról*. A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu
- ³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu

³⁶ Észak-Erdély revíziója már 1940. augusztus 30-án megtörtént, hasonló rendelkezésre csak 1941 nyarán került sor, ekkor hozták létre a Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltségét, vezetője Balogh Vilmos miniszteri tanácsos lett. Tóth-Bartos András: *Észak-Erdély reintegrációjának kérdése a második bécsi döntés után*. Magyar Kisebbség, 2005/3–4. 409.

³⁷ www.dtt.ogyk.hu

³⁸ AV F150-1-3689/1941 54. d.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ AV F150-1-60000/1944 55. d.

⁴² A. Sajti 2004. 139.

⁴³ A kimutatás a Bácska, Bánát, Baranya és a Szerémség területére vonatkozott, az arányok területenként változtak. A. Sajti 2010. 53.

⁴⁴ MNL OL K184-6447-137-174948

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ A magyar királyi minisztérium 1440/1941 M. E. rendelete a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészen az ingatlanokra vonatkozó magánjogi jogszabályok hatályának kiterjesztéséről. A rendelet 6 és 7.§-a így szól: „...intézkedéseket tett, ingatlanok elidegenítésére, vagy megterhelésére vonatkozó jogügyletek megtámadhatósága tekintetében, amennyiben a fél az ügyletet súlyos anyagi, vagy más károsodással fenyegető, a jogszerző fél érdekét szolgáló hatósági intézkedés, vagy más hatóság közvetlen, vagy közvetett kényszer, vagy valamely kényszerítő hatósági intézkedés kieszközlésével való fenyegetés hatása alatt kötötte meg, vagy az elidegenítéssel súlyos kárt szenvedett, a szerző fél pedig a méltányossággal ellentétben aránytalan nyereségre tett szert”. A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu

⁴⁸ MNL OL FM K202-A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség Iratai – Vegyes, számnélküli iratok

⁴⁹ Bonyhádi Perczel Béla (1884–1945): beadványában utal anyai nagyapjára, az 1848-as hős Perczel Móra. Politikus, Tolna megyefőispánja 1931 és 1933 között. A Hitler-ellenes „Hűséggel a Hazáért” mozgalom elnöke. A náci megszállás során többször letartóztatták, internálták.

⁵⁰ MNL OL FM K184-6925-137-538379

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ MNL OL FM K202 A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség Iratai – Vegyes, számnélküli iratok

⁵⁶ MNL OL FM K184-6925-137-528315

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ MNL OL-FM-K184-6925-137-60296

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ A Közbiztonsági Osztály vezetője 1942. január 20-án jelentést küldött Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek a bakonytáji németiség körében terjedő délvidéki telepítés hírével kapcsolatban. Ennek során

– a jelentés alapján – a Volksbund mintegy 2000 munkás összegyűjtését kívánta elérni, „a német–szerb háború alkalmával lerombolt gyárok újraépítéséhez”. Ezen kívül „*egyedülállóan földekre pedig Volksbund tagokat fognak telepíteni*”. Az önként jelentkezettek egy része 1941 decemberében útnak indult a Bácskába, de „*a munkára jelentkezett Volksbund tagok többsége még várakozó állásponton van, és csak akkor indulnak útba, ha már az elutazottaktól értesítést kaptak, hova lettek szállítva, milyen munkakörben dolgoznak, mennyi fizetést kapnak, illetve kaptak-e földet megművelésre és mennyit*”. Forrás: MNL OL FM K184-6925-137-62200

⁶⁵ Janko Sepp, a jugoszláviai német Kulturbund elnöke így fogalmazta meg gondolatait: „*annyira csalódottak, elkeseredettek és nyugtalanuk vagyunk. (ti. a német kisebbség) Mit keresnek itt a magyarok?*” Forrás: A. Sajti 2004. 164., valamint a bácskai németiség helyzetére vonatkozóan: Ema Neimarlija: *A német kisebbség sajátos helyzete a Bácskában a magyar fennhatóság idején, 1941–1944*. Limes, 2009/2. 103–111.

⁶⁶ A témára vonatkozóan lásd: Valastyán Balázs: *Társadalmi hangulat a Délvidéken 1941 áprilisában*. In: Törésvonalak konferenciakötet. 229–238. (elektronikus publikáció)

⁶⁷ Csongrád Megyei Levéltár (továbbiakban: CsML), Szegedi Törvényszék Iratai (SzTI) b/Büntetőperes iratok, B4975/1941 63. d. Bauer István ügye

⁶⁸ A bírósági végzés szerint „*minthogy azonban Werner Krisztina még 12. életévét nem töltötte be (...) a bűnvádi eljárás mellőzésével iskolai megfenyítését kellett elrendelni...*” CsML, SzTI b/Büntetőperes iratok, fBl 5477/1941 63. d. Werner Krisztina ügye

⁶⁹ CsML, SzTI b/Büntetőperes iratok, B4510/1941 62. d. Lang József esete, összbüntetésül öt hónap fogházbüntetésre ítélték.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ MNL OL-FM-K184-6927-137-589882

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ 1940. június 20. és 1941. április 12. között volt Belgrád város főpolgármestere.

⁷⁵ AV-F150-3-908/1941 59. d.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.